

LUCRĂRILE CELUI DE-AL III-LEA CONGRES AL NEOELENIȘTILOR
DIN ȚĂRILE BALCANICE
ΕΛΕΝΙΣΜΟΣ — FACTOR CULTURAL ȘI ECONOMIC ÎN BALCANI
(1453—2015):
LIMBĂ, LITERATURĂ, ARTĂ, SOCIETATE

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 3^{ΟΥ} ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΩΝ
ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ
Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ
ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ (1453—2015):
ΓΛΩΣΣΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΤΕΧΝΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ

București / Βουκουρέστι
16-17 octombrie / Οκτωβρίου 2015

UER PRESS

**LUCRĂRILE CELUI DE-AL III-LEA CONGRES AL
NEOELENIȘTILOR DIN ȚĂRILE BALCANICE**

Elenismul - factor cultural și economic în Balcani (1453-2015):

Limbă, literatură, artă, societate

**ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 3^{ΟΥ} ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΩΝ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ
ΧΩΡΩΝ**

*Ο Ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός
παράγοντας στα Βαλκάνια (1453-2015):*

Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία

Editor științific: TUDOR DINU

Επιμέλεια: TUDOR DINU

București, 16-17 octombrie 2015

Βουκουρέστι, 16-17 Οκτωβρίου 2015

UER PRESS

București 2017

PROGRAMUL CONGRESULUI ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Cel de-al III-lea Congres al Neoleniștilor din Țările Balcanice
Elenismul - factor cultural și economic în Balcani (1453-2015):
Limbă, literatură, artă, societate

3-ο Συνέδριο των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών
Ο ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός παράγοντας στα Βαλκάνια
(1453-2015):
Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία

București, 16-17 octombrie 2015
Βουκουρέστι, 16-17 Οκτωβρίου 2015

ORGANIZATORI:

**Departamentul de Filologie Clasică și Neogrecă al Universității din
București**
în colaborare cu
**Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române și
Uniunea Elenă din România.**

ΔΙΟΡΓΑΝΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ

**Τμήμα Κλασικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου
Βουκουρεστίου**
σε συνεργασία με
**το Ινστιτούτο Νοτιοανατολικών Σπουδών της Ρουμανικής Ακαδημίας και
την Ένωση Ελλήνων Ρουμανίας.**

COMITETUL DE ORGANIZARE / ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Președinte / Πρόεδρος Tudor Dinu

MEMBRI / ΜΕΛΗ

Elena Lazăr
Dragoș-Gabriel Zisopol
Margareta Sfirschi
Thalia Ieronymaki
Ștefan Dumitru
Iuliana Costea
Gina Scarpete

COMITETUL ȘTIINȚIFIC / ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Președinte / Πρόεδρος

Konstantinos Dimadis (Universitatea Liberă din Berlin / Ελεύθερο
Πανεπιστήμιο Βερολίνου)

MEMBRI / ΜΕΛΗ

Anna Tabaki (Universitatea din Atena / Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Konstantinos Kasinis (Universitatea din Atena / Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Christoforos Charalampakis (Universitatea din Atena / Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Dimitris Stamatopoulos (Universitatea Macedoniei din Salonic / Πανεπιστήμιο
Μακεδονίας)

Tassos Kaplanis (Universitatea Aristotel din Salonic / Αριστοτέλειο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

Stoyna Poromanska (Noua Universitate Bulgară, Sofia / Νέο Βουλγαρικό
Πανεπιστήμιο Σόφιας)

Nicolae Șerban Tanașoca (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei
Române / Ίδρυμα Νοτιοανατολικών Σπουδών της Ρουμανικής Ακαδημίας)

Tudor Dinu (Universitatea din București / Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου)

Κύριος χορηγός / Sponsor principal

S.C. Best Foods Productions S.R.L.

Χορηγοί / Sponsori

Sofmedica S.R.L.

Fatrom Aditivi Furajeri S. R. L.

Fundația Grigoriade

Εταίροι / Parteneri

Asociația culturală *Protagoras*

Biblioteca Centrală Universitară

Facultatea de Litere a Universității din București

Asociația *Alumni* a Universității din București

Το αντιστασιακό τραγούδι της περιόδου 1940 - 1944. Ζητήματα ποιητικής και ιδεολογίας

Θανάσης Β. Κούγκουλος¹

Στον ακριβό δάσκαλο και φίλο Γιάννη Μότσιο

I.

Ο όρος Αντίσταση προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες ενώ από την εποχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καθιερώνεται στις ευρωπαϊκές γλώσσες με τη σημασία της αντίδρασης στη ναζιστική επιβολή.² Στην Ελλάδα όμως, λόγω των συνεπειών της εμφύλιας διαμάχης, αποκτά ευρέως αυτό το ιδιαίτερο νόημα από τη Μεταπολίτευση και ύστερα, αν και απαντάται στην επώνυμη λογοτεχνική δημιουργία ήδη από την περίοδο των Δεκεμβριανών.³ Σύμφωνα με την Harlow βασική προϋπόθεση για να χαρακτηριστεί ένα σώμα κειμένων ως αντιστασιακή λογοτεχνία είναι να έχει γραφτεί κάτω από συνθήκες κατοχής ενός δεδομένου πληθυσμού από μία ξένη δύναμη και αυτή η κατάσταση να έχει επιδράσει καταλυτικά στη λογοτεχνική και πολιτισμική ανάπτυξη των ανθρώπων που βρίσκονται υπό κατοχή.⁴ Επιπλέον, ο Rotolo υποδεικνύει ως αναγκαίο κριτήριο να εκφράζει τον αγώνα, άοπλο ή ένοπλο, και το κοινό αίσθημα του λαού εναντίον του κατακτητή.⁵ Αναμφισβήτητα, το ελληνικό αντιστασιακό τραγούδι της περιόδου 1940 - 1944 πληροί τις παραπάνω απαιτήσεις. Τα αναφερόμενα χρονικά όρια είναι συμβατικά. Καλύπτουν το διάστημα από τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο έως την Απελευθέρωση, εντούτοις καινούργια τραγούδια εμφανίζονται και στα Δεκεμβριανά και στον Εμφύλιο.⁶

¹ Δρ. Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Έχει διδάξει σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στο Trakya Üniversitesi της Τουρκίας (Αδριανούπολη) και στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

(Μια πρώτη μορφή του κειμένου ανακοινώθηκε στο 1^ο Φιλολογικό Συνέδριο: *Ελεγείες - πολεμικά θούρια στην ελληνική ποίηση από τον 7^ο αιώνα π.Χ. ως τις μέρες μας* που οργάνωσε ο καθηγητής Πάννης Μότσιος στην Κριανιά Γρεβενών από 19 έως 21 Ιουλίου 2013.

² Βαρών-Βασάρ 2009, 53-56.

³ Καστρινάκη 2005, 250-253.

⁴ Harlow 1987, 2.

⁵ Rotolo 1987, 250.

⁶ Boeschoten 1991, 31.

Ωστόσο, έχει αμφισβητηθεί και εξακολουθεί να αμφισβητείται από μερικές πλευρές η λογοτεχνικότητα του αντιστασιακού τραγουδιού.⁷ Σε γενικές γραμμές αντιμετωπίζεται από τη νεοελληνική φιλολογία περισσότερο ως παραλογοτεχνικό φαινόμενο παρά ως αυθεντικό δημιουργήμα άξιο προσοχής. Τα πολεμικά / ιστορικά συμφραζόμενα και ο ιδεολογικός / πολιτικός προσανατολισμός του επηρεάζει αναντίρρητα την αισθητική του. Εξάλλου το ομολογεί και η σύνταξη του περιοδικού *Νέα Γενιά* της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων (ΕΠΟΝ) στον πρόλογο μιας συλλογής τραγουδιών που κυκλοφορεί τον Αύγουστο του 1949: *Μα μια και κάνουμε πόλεμο κι όχι τέχνη, κάθε τι που εξυπηρετεί τον πόλεμο είναι καλό κι' είναι τέχνη κι' ας μην εκπληρώνει όλους τους όρους που θα ζητούσε ένας αυστηρός κριτικός που καθισμένος σ' ένα γραφείο μακριά απ' τον μαχητή και τις δυσκολίες του πολέμου, θα στραβομουτσουιάζει γιατί ... η ρίμα σ' ένα ποίημα του χτυπάει στα νεύρα.*⁸

Με βάση τις θεωρητικές προϋποθέσεις που θέτει ο Βελουδής για την κατάταξη ενός γραπτού ή προφορικού κειμένου στη λογοτεχνία / γραμματεία της Εθνικής Αντίστασης,⁹ το αγωνιστικό ή αντάρτικο τραγούδι αναμφίβολα ανήκει οργανικά στο σώμα της ελληνικής αντιστασιακής λογοτεχνίας. Η φιλολογική έρευνα σχεδόν αδιαφορεί για τα λαϊκά επαναστατικά τραγούδια των επώνυμων και ανώνυμων θουριογράφων, παρότι ο Κορδάτος αφιερώνει σ' αυτά ένα μικρό κεφάλαιο της *Ιστορίας* του,¹⁰ ο Βελουδής¹¹ και ο Μότσιος¹² τα περιλαμβάνουν σε γενικές επισκοπήσεις της λογοτεχνίας της Αντίστασης, η Boeschoten εξετάζει την ιδεολογική λειτουργία τους από την οπτική της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της προφορικής ιστορίας,¹³ η Mouchtouris έχει καταθέσει μια ενδιαφέρουσα ανάλυσή τους υπό το πρίσμα της κοινωνιολογίας του λαϊκού πολιτισμού¹⁴ και η Dalègre τα έχει μεταφράσει στη γαλλική γλώσσα παραθέτοντας εκτενή σχόλια, βιογραφικά σημειώματα των δημιουργών και υπομνηματισμό των ιστορικών και τοπογραφικών στοιχείων.¹⁵ Πρόθεση της παρούσας μελέτης είναι να ορίσει, σε εισαγωγικό επίπεδο, τους άξονες και τις κατευθύνσεις της φιλολογικής διερεύνησης του αντιστασιακού τραγουδιού.

II. Τραγούδια και Εκδόσεις.

Ο ακριβής αριθμός των αντιστασιακών τραγουδιών συνιστά ένα από τα ζητούμενα της έρευνας, εφόσον πολλά παραδίδονται με διπλούς και τριπλούς τίτλους και σώζονται σε ποικίλες παραλλαγές. Η Dalègre – που έχει συγκροτήσει την πληρέστερη έως τώρα συλλογή – συγκεντρώνει από διάφορες πηγές

⁷ Βρεττάκος 1975· Μακρίδης 2006, 89.

⁸ Μικρή Βιβλιοθήκη της ΕΠΟΝ 1949, 5.

⁹ Βελουδής 1992, 63-71.

¹⁰ Κορδάτος 1983, 797-805.

¹¹ Βελουδής 1982, 31, 32, 34, 35· Βελουδής 1992, 69, 70, 74.

¹² Μότσιος 2011, 206· Μότσιος 2015.

¹³ Boeschoten 1991.

¹⁴ Mouchtouris 1989.

¹⁵ Dalègre 2008.

441 τραγούδια, από τα οποία 405 σχετίζονται με τις οργανώσεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) και του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ).¹⁶ Στο προαναφερόμενο σώμα συμπεριλαμβάνονται ύμνοι, εμβατήρια, δημοτικά άσματα πανελληνίας ή τοπικής εμβέλειας, μοιρολόγια, ελάχιστα ρεμπέτικα και λίγα τραγούδια για τα Δεκεμβριανά, τον Εμφύλιο και τη μετεμφυλιακή εξορία και φυλάκιση των αριστερών αγωνιστών. Υπολογίζουμε ότι τα καθαυτό θούρια είναι πάνω από 250. Τα αντίστοιχα του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) του Ναπολέοντα Ζέρβα ανέρχονται μόλις σε 21 και των εθνικιστικών οργανώσεων (κυρίως της οργάνωσης Χ) σε 14.

Στη δεκαετία του 1940 η πρώτη έκδοση εμβατηρίων και θουρίων πραγματοποιείται από την κυβερνητική Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, του καθεστώτος της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, το 1940.¹⁷ Η έκδοση υπηρετεί τις προπαγανδιστικές ανάγκες του εθνικιστικού, αντικομμουνιστικού και φιλοβασιλικού μεταξικού ιδεολογήματος.¹⁸ Εμπεριέχει 40 ύμνους, εμβατήρια, προσευχές, δημοτικά και εκκλησιαστικά τραγούδια με τις παρτιτούρες τους και το όνομα του εκάστοτε στιχουργού και μουσικοσυνθέτη. Γενικώς, τα τραγούδια της ΕΟΝ εγκωμιάζουν τον Μεταξά ως αρχηγό, ηγέτη και οδηγό του έθνους.¹⁹

Η συλλογή και η τεκμηρίωση των αντιστασιακών τραγουδιών ξεκινά μέσα στην Κατοχή από τους ίδιους τους αγωνιστές της Αντίστασης και τους φορείς τους. Στις 31 Ιουλίου του 1943 το Επιτελικό Γραφείο ΙΙ του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ εκδίδει διαταγή (αριθ. 368) υπογεγραμμένη από τους Βασίλη Σαμαρινιώτη (Ανδρέα Τζήμα) και Σεραφείμ (Στρατική) με αποδέκτες τα στρατηγεία Ηπείρου, Θεσσαλίας, Δυτικής Μακεδονίας, Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου και τον Λόχο Στρατηγείου, σύμφωνα με την οποία παρακαλούνται: *όπως ... μεριμνήσετε δια την συγκέντρωσιν όλων των εθνικοαπελευθερωτικών τραγουδιών της περιφέρειάς σας και την αποστολήν των εις ημάς. Εάν σας είναι δυνατόν, να μας γνωρίσετε και τον τονισμόν αυτών ή το δημοτικόν και το σχολικόν τραγούδι βάσει του οποίου τραγουδούνται ταύτα.*²⁰ Ο συνθέτης Αλέκος Ξένος μαρτυρά ότι το 1944 στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Ανταρτών Επονιτών στο Μικρό Χωριό Ευρυτανίας καταγράφει από τους συμμετέχοντες περίπου 180 τραγούδια από όλη την Ελλάδα και δίνει οδηγίες στους αντάρτες για να τα διαδώσουν²¹, ενώ ο μουσικολόγος Φοίβος Ανωγειανάκης διασώζει την πληροφορία πως πριν από τα Δεκεμβριανά ετοιμάζεται ένα λεύκωμα με στίχους και μελωδίες, το οποίο χάνεται προτού δει το φως της δημοσιότητας.²²

Μέχρι την Απελευθέρωση εκδίδονται – τυπωμένα ή δακτυλογραφημένα – ολιγοσέλιδα φυλλάδια από διάφορα περιφερειακά τμήματα της ΕΠΙΟΝ, όπου καταλέγονται από ένα έως κάποιες δεκάδες τραγούδια του αγώνα. Την επιμέλειά

¹⁶ Dalègre 2008, 14, 383.

¹⁷ Ε.Ο.Ν. 1940.

¹⁸ Για την ιστοριογραφία σχετικά με την ΕΟΝ βλ. Μπαλτά 2010.

¹⁹ Dalègre 2011, 104-106.

²⁰ Λάδης 1975, 78· Αδάμος 1977, 35.

²¹ Μαχαίρας 1999, 181-182.

²² Ανωγειανάκης 1975, 85.

τους έχουν τα τμήματα Μόρφωσης και Διαφωτισμού της ΕΠΟΝ,²³ γεγονός που φανερώνει και την πρακτική χρησιμότητά τους. Στον πρόλογο ενός φυλλαδίου δηλώνεται απερίφραστα και με συγκεκριμένες οδηγίες ο ρόλος τους στη διάδοση των πολιτικών ιδεών της οργάνωσης και στη τόνωση του φρονήματος των μαχητών:

Ένα άλλο που πρέπει να προσέξουμε είναι να τραγουδάμε τα τραγούδια μας όπως γράφτηκαν και όχι όπως θέλει ο καθένας μας.

Καταλαβαίνοντας τι σημασία έχει αυτό, και βλέποντας την έλλειψη μιας μουσικής προσούρας, που θα καθοδηγούσε τους ΕΠΟΝίτες μας στο να τραγουδάνε τα τραγούδια τους, βγάζουμε αυτό το τεύχος που είναι το Α' από μια σειρά. Θα τη στείλουμε σ' ανθρώπους που ασχολήθηκαν με τη μουσική. Τώρα, γι' αυτούς μπαίνει το καθήκον να κατεβούνε, αρχίζοντας, απ' το χωριό τους, σ' όλες τις βάσεις και να διδάξουνε σωστά αυτά τα τραγούδια, χωρίζοντας τους Συναγωνιστές του κάθε χωριού σε δυο χορωδίες. Μια μιχτή (αγόρια κορίτσια) ΕΠΟΝίτικη και μια μιχτή Αετοπουλάστικη.

Ακόμα πιο πραχτικά, μπορούν οι δάσκαλοι που ξαίρουν [sic] Μουσική, ν' αντιγράψουν τραγούδια της Προσούρας μας, απ' αυτόν που θα τη στείλουμε, και να τα διδάσκουν στα παιδιά που κάνουν μάθημα στο σχολείο, αφιερώνοντας τη μια ώρα για [το] Μάθημα ωδικής.²⁴

Για τους ίδιους λόγους φρονηματισμού αλλά και παιδαγωγικής αξιοποίησης περιλαμβάνονται αντιστασιακά τραγούδια, ανεξάρτητα ή ενσωματωμένα σε άλλα κείμενα, στα δύο αναγνωστικά του δημοτικού που τυπώνονται το 1944, με την εποπτεία των Ρόζα Ιμβριώτη²⁵ και Μ. Παπαμαύρου²⁶ στο πλαίσιο των Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων Τύρνας και Καρπενησίου, για να καλύψουν τις ανάγκες του Σχεδίου Λαϊκής Παιδείας της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ).²⁷

Από την περίοδο του Εμφυλίου (1946-1949) γνωρίζουμε τρεις μόνο συλλογές. Μία κυκλοφορεί στην Ελλάδα, προφανώς παράνομα, με πρόλογο του Βάρναλη και 82 τραγούδια²⁸ και οι άλλες δύο εκτός συνόρων. Ο Βάρναλης επισημαίνει, ήδη από τότε, την αναγκαιότητα συστηματικής φιλολογικής αποδελτίωσης του προφορικού υλικού και έμμεσα προκρίνει ποιοτικά / αισθητικά κριτήρια. Εκτός Ελλάδας δημοσιεύονται μια προσούρα με παρτιτούρες σε 500 αντίτυπα, η οποία διασώζει αρκετά ονόματα

²³ Ε.Π.Ο.Ν. Ηλείας 1944· Ε.Π.Ο.Ν. Προαστείων 1944· Ε.Π.Ο.Ν. Καισαριανής 1945· Ε.Π.Ο.Ν. Αθήνας 1945· Ε.Π.Ο.Ν. Βόλου 1945· Ε.Π.Ο.Ν. Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης χ.χ.· Ε.Π.Ο.Ν. Προαστείων χ.χ.· Ε.Π.Ο.Ν. Ηπείρου χ.χ.· Βλ. και Δημητρόπουλος - Ολυμπίτου 2000, 180-αρ. 90, 181-αρ. 92, 100, 182-αρ. 102, 106, 107.

²⁴ Ε.Π.Ο.Ν. Ηπείρου χ.χ., 3.

²⁵ Ιμβριώτη 1944.

²⁶ Παπαμαύρος 1944.

²⁷ Σακελλαρίου 2003, 161-184.

²⁸ Δημητρίου 1946.

στιχουργών και συνθετών,²⁹ και μία συλλογή με 37 τραγούδια σε 3000 αντίτυπα.³⁰ Στο εισαγωγικό κείμενο της τελευταίας διαπιστώνεται ότι μέσα στον Εμφύλιο με τέτοιου τύπου δημοσιεύματα επιλύονται προβλήματα παρόμοια με αυτά που αντιμετωπίζουν οι εκδόσεις της Κατοχής και υιοθετείται ανάλογη στόχευση:

Τα πιο πολλά [τραγούδια] είναι γνωστά και τραγουδιούνται. Μα πολλές φορές αρκετά τ' αλλάζουμε και στο σκοπό, ... μα και στα λόγια. Αυτό το δεύτερο μπορεί να διορθωθεί φτάνει να κάνουμε τον κόπο να δούμε πώς το ξέρουμε εμείς και πώς είναι το σωστό.

.....
Παρακαλούμε τους συναγωνιστές όχι μόνο να μας στέλνουν διάφορα τραγούδια που κατά τη γνώμη τους μπορεί να μην τα ξέρουμε που τραγουδιόνταν μόνο σε μερικές περιοχές (Ρούμελι, Θεσσαλία, Θράκη κλπ), μα και να μας γράψουν αν έχουμε κανένα λάθος στα τραγούδια που δημοσιεύουμε, πράγμα [sic] που δεν αποκλείεται.³¹

Η μετεμφυλιακή εκδίωξη της ηττημένης αριστεράς – με όρους πολιτικής, ηθικής και φυσικής εξόντωσης³² έχει αντίκτυπο στην ανθολόγηση και στην έρευνα. Το τραγούδι που γεννιέται στους κόλπους του ΕΑΜ αντικατοπτρίζει τον αντιηγεμονισμό των κυνηγημένων αντιστασιακών και γίνεται απαγορευμένο είδος· η εκτέλεσή του επισύρει ποινή φυλάκισης ενώ εγκυμονεί ακόμη και τον κίνδυνο του θανάτου.³³ Στη μεταπολεμική περίοδο των ανελέητων διωγμών διαδίδεται παράνομα στους αριστερούς κύκλους μέσω της προφορικής συλλογικής μνήμης, όπως ακριβώς συμβαίνει με το ρεμπέτικο κατά την πρωτογενή του φάση μέχρι το 1922.³⁴ Στις δεκαετίες του '50 και του '60 πιο οργανωμένη απόπειρα αποθησαύρισης του σκόρπιου υλικού παρατηρείται στις πρώην σοσιαλιστικές λαϊκές δημοκρατίες, όπου καταφεύγουν οι πολιτικοί πρόσφυγες. Εκεί οι συνθήκες είναι ευνοϊκές εφόσον τα λαϊκά επαναστατικά τραγούδια όχι μόνο δεν λογοκρίνονται αλλά αντιθέτως εισάγονται ακόμη και στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα των ελληνόπουλων της υπερορίας.³⁵

Δύο κατηγορίες συλλογών καταρτίζονται στο εξωτερικό: α. ανθολογίες με αντιστασιακή ποίηση, στις οποίες περιέχονται και τραγούδια από γνωστούς δημιουργούς³⁶ και β. συναγωγές καθαρά αντιστασιακών τραγουδιών,³⁷ με σημαντικότερη τη συλλογή-μελέτη του Αδάμου.³⁸ Πρόκειται για επετειακή

²⁹ ΔΛΕΤ 1948. Η πιθανή χρονολόγηση από Ματθαίου – Πολέμη 2003, 157-αρ. 67.

³⁰ Μικρή Βιβλιοθήκη της ΕΠΟΝ 1949. Βλ. και Κουλούρης 2000, 179-αρ. 507· Ματθαίου – Πολέμη 2003, 183-αρ. 203.

³¹ Μικρή Βιβλιοθήκη της ΕΠΟΝ 1949, 7, 9.

³² Ελεφάντης 2003, 135-149.

³³ Κοζιού 2015, 237-242.

³⁴ Δαμιανάκος 1987, 128.

³⁵ Τσέκου 2010, 396· Ματσάκοβα 2015, 154.

³⁶ Χατζιδάκη 1951. Βλ. και Ματθαίου – Πολέμη 2003, 243-αρ. 510.

³⁷ ΣΤ 1953· Βλ. και Ματθαίου – Πολέμη 2003, 300-301-αρ. 798.

³⁸ Βλ. Ματθαίου – Πολέμη 2003, 427-αρ. 1243.

έκδοση με αφορμή τον εορτασμό των είκοσι χρόνων από την Εθνική Αντίσταση, στην οποία καταχωρούνται 171 τραγούδια της δεκαετίας 1940 – 1950. Τόσο η ανθολόγηση όσο και τα προλεγόμενα του Αδάμου αποτελούν έως σήμερα μία από τις πλέον αξιόπιστες πηγές για τη λαϊκή αντιστασιακή ποίηση. Οι αναφερόμενες εκδόσεις τυπώνονται στο Βουκουρέστι και γενικότερα στη Ρουμανία. Από τη βιβλιογραφική καταγραφή των Άννας Ματθαίου και Πόπης Πολέμη προκύπτει ότι από τα συνολικά 1464 βιβλία και φυλλάδια, που εκδίδονται αυτοτελώς την περίοδο 1947 – 1968 στην υποχρεωτική εξορία των κομμουνιστών, μόλις πέντε αφορούν τραγούδια της Αντίστασης συμπεριλαμβανομένων και των φυλλαδίων της εποχής του Εμφυλίου. Ισχνή εκδοτική κίνηση παρουσιάζεται και στο εσωτερικό το ίδιο χρονικό διάστημα,³⁹ καθώς – με εξαίρεση νομιμόφρονες συλλογές εμβατηρίων του ΕΔΕΣ –⁴⁰ το υλικό αυτό διακινείται κατ' ουσίαν στην παρανομία. Λίγο πριν την πτώση της δικτατορίας βγαίνει μια έκδοση από την Κομμουνιστική Νεολαία Ελλάδας με 41 αντιστασιακά και επαναστατικά τραγούδια για την επέτειο των τριάντα χρόνων από την ίδρυση της ΕΠΟΝ.⁴¹

Από τη Μεταπολίτευση και έπειτα σημειώνεται έκρηξη ανάλογων εκδόσεων.⁴² Τις επιμελούνται πρωτίστως αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και δευτερευόντως πολιτικοί μηχανισμοί και δημοσιογραφικές ομάδες της αριστεράς. Ελεύθεροι πλέον οι πρωταγωνιστές των γεγονότων είναι σε θέση να μεταφέρουν στο προσκήνιο τη δική τους εκδοχή για τα χρόνια της σύγκρουσης με τους Γερμανούς κατακτητές απέναντι στη σιωπή που επιβάλλει το μετεμφυλιακό καθεστώς. Στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τα αντάρτικα βαρύνουσα είναι η συμβολή του παλιού μαχητή του ΕΛΑΣ Πάνου Τζαβέλλα.⁴³ Πρώτος τα τραγουδάει στις μπουάτ της Πλάκας, σε συναυλίες και σε δημόσιες συγκεντρώσεις μεταδίδοντας τα ιδανικά και τις αξίες της Αντίστασης στη νεότερη γενιά. Από τη δεκαετία του 1990 και μέχρι σήμερα η προοπτική των συναφών ανθολογιών μεταβάλλεται. Το ενδιαφέρον του ερανισμού τραγουδιών στρέφεται είτε σε μία συγκεκριμένη θεματική⁴⁴ είτε επικεντρώνεται στην αποκατάσταση της μουσικής και στη διακρίβωση των ονομάτων στιχουργών και μουσικοσυνθετών.⁴⁵ Παράλληλα εμφανίζονται συλλογές και μεταφράσεις που συγκροτούνται με γνώμονα την επιστημονική μελέτη.⁴⁶ Εντούτοις, παρά τα φιλότιμα και αξιόλογα εγχειρήματα των ανθολόγων, παραμένει ακόμη ως αίτημα μία έγκυρη φιλολογική / κριτική έκδοση των κειμένων των αντιστασιακών τραγουδιών που θα βασίζεται σε αρχαιακή και βιβλιογραφική έρευνα και θα αντιπαραβάλλει μεθοδικά τις διάφορες παραλλαγές τους.

³⁹ Π.χ. Μπούμη-Παπά – Καραθάνος 1964· Κορφιάτης 1964.

⁴⁰ Σούτζος 1959.

⁴¹ Κ.Ν.Ε. 1973.

⁴² Π.χ. Αλεξίου 1975· ΑΤ 1975· Λάδης 1975, 17-66· Μαχαιροπούλου 1975· ΤΑΕ 1975· ΤΜΣ 1977· Κυριαζή 1979· ΑΤΑΠ χ.χ· Γαζής χ.χ..

⁴³ Σαχινίδης 2009.

⁴⁴ Π.χ. Προβόπουλος - Παπαδόπουλος 1998.

⁴⁵ Π.χ. Κρέμος 2001· Δημητριάδου 2002.

⁴⁶ Boeschoten 1991, 315-411· Mouchtouris 1989, 191-238· Dalègre 2008.

III. Γένεση και λειτουργία. Τα τραγούδια δεν υπαγορεύονται ως μέσο προπαγάνδας από την ηγεσία της Αντίστασης προς τον αγωνιζόμενο λαό, αν και στην περίπτωση των ύμνων των οργανώσεων επισημαίνεται μια μορφή «επίσημης» προώθησης.⁴⁷ Πληθώρα ιστοριογραφικών πηγών και μαρτυριών υποδεικνύει πως ακολουθείται η αντίστροφη πορεία. Ο Γιώργος Κοτζιούλας θυμάται από τη συνάντησή του με τους Μαυροσκούφηδες του Άρη Βελουχιώτη: *το μόνο που μου ζητούσαν ήταν να τους κάμω ένα τραγούδι, μα δικό τους, μαυροσκούφικο, για να τόχουν να το λένε. Η ζήτηση τραγουδιών εκείνον τον καιρό στα βουνά ήταν άλλο πράμα.*⁴⁸ Η ανάγκη της εξιστόρησης των ναζιστικών φρικαλεοτήτων και της ηθικής ενίσχυσης των πολεμιστών της λευτεριάς διαμορφώνει το κατάλληλο κλίμα ώστε να ενεργοποιηθεί η λαϊκή έμπνευση, κατά τρόπο παρόμοιο με την περίπτωση των νέο-δημοτικών τραγουδιών για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-1941 που έχουν ως πρότυπο τα ιστορικά και τα κλέφτικα τραγούδια.⁴⁹ Μόνο που τώρα ο ατομικός ήρωας μετασχηματίζεται σε συλλογικό και ταυτίζεται με τον προστάτη της πατρίδας / κοινότητας για να εξυμνηθεί το συλλογικό υποκείμενο του δοκιμαζόμενου λαού που επαναστατεί ενάντια στη βάνανση αλλοεθνή εξουσία της Κατοχής και στους ομοεθνείς προδότες - συνεργούς της.⁵⁰

Για παράδειγμα το τραγούδι που συντίθεται μετά το κάψιμο των χωριών της Κυνουρίας τον Ιανουάριο του 1944 από τους Γερμανούς και τους ταγματασφαλίτες είναι γραμμένο σε παραδοσιακούς ρυθμούς, με παροξύτονο ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο χωρισμένο στην όγδοη συλλαβή, και χρησιμοποιεί στερεότυπα εκφραστικά σχήματα. Παρά την ολοσχερή καταστροφή, ο λαϊκός δημιουργός παραινεί τα κορίτσια των πυρπολημένων χωριών να μην πενθούν αλλά να συνδράμουν τους αντάρτες για να εκδικηθούν τους φασίστες και τους προδότες του Μωριά:

*Της Καστανίτσας οι ξανθές, τ' Αη Βασιλιού οι ρούσες
 κι οι μαυρομάτες του Κοσμά οι γαϊτανοφρυδούσες,
 τα σπίτια σας κι αν κάψανε, κι αν πήραν τα προικιά σας,
 η ανταρτοσύνη ναν' καλά και πάλι θάν' δικά σας.
 Τα ρούχα σας μη βάψετε και μη φορέστε μαύρα
 κι αν τα χωριά σας έγιναν καινούργια Άγια Λαύρα,
 για πάρτε δίπλα τα βουνά να βρήτε τους αντάρτες,
 να τους μοιράσετε ψωμί, ξανθιές και μαυρομάτες.
 Τα βόλια να μοιράσετε, να κάψουν τους φασίστες
 και τους προδότες του Μωριά και τους αλλαξοπίστες.⁵¹*

⁴⁷ Αλεξίου-Μαυροειδή-Παπαδάκη 1975· Dalègre 2011, 111-112.

⁴⁸ Κοτζιούλας 1983, 16-17.

⁴⁹ Βαρβούνης 1994, 10-11· Δημητρακόπουλος 1998, 304-306.

⁵⁰ Κοταρίδης 1995, 214-215, 219-226· Mouchtouris 1989, 64-66· Καψωμένος 1999, 47, 334-336, 340-345, 346· Μουχτούρη 2015, 113.

⁵¹ *Της Καστανίτσας οι ξανθές*. Στίχοι: Γιώργης Κουβούσης ή Μπαλής. Κυριαζή 1979, 82· Μαχαίρας 1999, 177, 184, 192, 247.

Τα αντάρτικα τμήματα και οι απελευθερωμένοι ορεινοί πληθυσμοί αρχικά προστρέχουν σε ευκολομνημόνευτα παλιά θούρια, σε στρατιωτικά εμβλήματα, σε άσματα θρησκευτικών οργανώσεων, στα λεγόμενα ελαφρά τραγούδια του θεάτρου, στα ριζίτικα και προπάντων στα κλέφτικα τραγούδια της επανάστασης του 1821, διασκευάζοντας τους στίχους τους για να ταιριάζουν στην περίπτωση.⁵² Η διακειμενική αντήχηση του κλέφτικου μιλά κατευθείαν στην καρδιά των μαχητών. Το συγκεκριμένο είδος αναφέρεται στους Οθωμανούς δυνάστες και στους συνεργάτες τους, τους γηγενείς προύχοντες, κατάσταση που εύκολα παραλληλίζεται με τη γερμανική Κατοχή. Από την ίδια φλέβα ξεπηδούν τα δημοτικά / δημοτικογενή τραγούδια της Αντίστασης και βαδίζουν πάνω στα ίδια καλλιτεχνικά μονοπάτια.⁵³ Οι Τούρκοι μεταλλάσσονται σε ναζιστές, οι κοτζαμπάσηδες σε δωσίλογους και οι ανδρειωμένοι κλέφτες σε αγέρωχους αντάρτες κι ανταρτοπούλες:

*Όμορφη ανταρτοπούλα – απάνω στα βουνά
πολεμάει για να φέρει την ελευθεριά.
Με το αυτόματο στο χέρι – στο χέρι το δεξί,
πολεμάει για να διώξει – τον κατακτητή.⁵⁴*

Ο ίδιος αξιακός κώδικας προβάλλεται και στο τραγούδι που γράφεται έπειτα από τη μάχη του Μικρού Χωριού Ευρυτανίας στις 18 Δεκεμβρίου 1942. Ο ΕΛΑΣ με επικεφαλής τον Άρη Βελουχιώτη πλήττει σοβαρά τα ιταλικά στρατεύματα, τα οποία προβαίνουν σε αντίποινα τουφεκίζοντας αθώους πολίτες. Σε μία χρονογραφική αποτύπωση των φασιστικών θηριωδιών, τα φυσικά στοιχεία προσωποποιούνται και συμμετέχουν στο δράμα ενώ ο ατρόμητος καπετάνιος Άρης έχει υπερφυσικές δυνάμεις και υψώνεται σε κεντρικό εκδικητή των άμοιρων θυμάτων:

*Βαριά στενάζουν τα βουνά κι ο ήλιος σκοτεινιάζει
το δόλιο το Μικρό Χωριό και πάλι ανταριάζει.
Λαμποκοπούν χρυσά σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ανάρια,
ο Άρης κάνει πόλεμο μ' αντάρτες παλληκάρια.*

.....
*που γρήγορος σαν τον αητό, σαν το γοργό τ' αγέρι,
προδότες έσφαξε πολλούς με δίκικο μαχαίρι.⁵⁵*

Αφού προηγούνται οι ποιητές από τα σπλάχνα του λαού, κατόπιν παρεμβάινει η διανοήση⁵⁶ τροφοδοτώντας το κίνημα με τους απαραίτητους ύμνους και τα εγκαρδιωτικά εμβλήματα, που επηρεάζονται από τη λόγια ποίηση.

⁵² Αδάμος 1977, 43· Boeschoten 1991, 32-33· Mouchtouris 1989, 37-38· Μαχαίρας 1999, 176-177· Μουχτούρη 2015, 93, 97· Αθανασάκης 2015.

⁵³ Δημητρακόπουλος 1998, 306-316· Κατσαλίδας 2003, 221-240· Κατσουλάκος 2011, 1081-1086· Ράπτης 2014, 215-221.

⁵⁴ *Όμορφη ανταρτοπούλα*. Κυριαζή 1979, 53.

⁵⁵ *Του καπετάν Άρη ή Το τραγούδι του Άρη*. Στίχοι: Ναυσικά Φλέγκα-Παπαδάκη. Κυριαζή 1979, 14-15· Δημητριάδου 2002, 36-38.

⁵⁶ Για βιογραφικά σημειώματα στιχουργών και συνθετών βλ. και Δημητριάδου 2002, 203-224.

Ελάχιστες φορές εκπονούνται κατά παραγγελία της αντιστασιακής διοίκησης. Συνήθως οι ποιητές που στηρίζουν τη δράση του ΕΑΜ αυτοβούλως προσφέρουν την τέχνη τους στην υπηρεσία του αγώνα. Το έργο τους κοινολογείται είτε από στόμα σε στόμα είτε διαμέσου του παράνομου τύπου και της οργανωτικής δομής του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και ιδίως της ΕΠΙΟΝ. Όμως το όνομά τους, όπως και των περιστασιακών λαϊκών ποιητών,⁵⁷ παραμένει άγνωστο στο πλήθος των ανταρτών που έχουν την εντύπωση πως πρόκειται για ανώνυμες δημιουργίες και τις οικειοποιούνται ως τέτοιες.

Από τα 441 τραγούδια που σταχυολογεί η Dalègre, ο στιχουργός είναι γνωστός σε 94 (ποσοστό 21,31%) ενώ για άλλα 35 (ποσοστό 7,93%) τεκμηριώνεται ότι αποτελούν ομαδικές συνθέσεις των ίδιων των μαχητών. Το ποσοστό των επώνυμων στιχουργών αυξάνεται σε 50% στην κατηγορία των προπαγανδιστικών ύμνων αλλά μειώνεται εμφανώς σε κύκλους τραγουδιών με μικρότερη ιδεολογική σημασία για την καθοδήγηση της Αντίστασης, όπως στις θεματικές ενότητες για τα θύματα της Κατοχής, τα μαρτυρικά χωριά και τον ρόλο της γυναίκας.⁵⁸ Προφανώς, τα αριθμητικά δεδομένα μπορεί να μεταβληθούν προς τα πάνω με τη σταδιακή πρόοδο της έρευνας. Ως εκ τούτου, τόσο τα δημοτικογενή τραγούδια όσο και τα πιο επεξεργασμένα θούρια της Αντίστασης διαδίδονται και εξαπλώνονται με τους όρους της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας, αν και σημαντικότατο μέρος τους (περίπου 30%) είναι στην ουσία επώνυμη ποίηση. Κατά τη γνώμη μας σ' αυτήν ακριβώς την αντίφαση έγκειται η ιδιαιτερότητά τους και η ειδοποιός διαφορά τους από το δημοτικό ή το νέο-δημοτικό τραγούδι.

Συμπερασματικά ως αντιστασιακό τραγούδι πρέπει, σε γενικές γραμμές, να ορίσουμε τη στιχοποιία κυρίως επώνυμων πεπειραμένων και συγκυριακών λογοτεχνών, η οποία λόγω των ειδικών συνθηκών της Κατοχής διαχέεται με τη μορφή της προφορικής λογοτεχνίας, αγκαλιάζεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των αντιστασιακών και γίνεται κτήμα τους, εφόσον αποδίδει απολύτως την ψυχοσύνθεση και τα πολιτικά πιστεύω τους. Πέρα από τις μελωδίες, η συγκεκαλυμμένη επώνυμη στιχουργία δανείζεται στερεότυπες φόρμες, εικόνες και δομές του δημοτικού τραγουδιού συνδέοντας αρμονικά την Αντίσταση με την ισχυρή στον λαό παράδοση των πρωτύπων εθνικοαπελευθερωτικών εξεγέρσεων.⁵⁹ Η φύση αποκτά ανθρώπινες ιδιότητες – ιδιαίτερα τα βουνά και τα πουλιά –⁶⁰ και μετέχει δυναμικά στον παλλαϊκό ξεσηκωμό:

Βροντάει ο Όλυμπος, αστράφτει η Γκιώνα,

μουγκρίζουν τ' Άγραφα σειέται η Στεριά.

Στ' άρματα, στ' άρματα, εμπρός στον αγώνα

για τη χιλιάκριβη τη λευτεριά.⁶¹

⁵⁷ Boeschoten 1991, 51-53.

⁵⁸ Dalègre 2008, 383-384, 386-387.

⁵⁹ Boeschoten 1991, 72-89. Κοζιού 2015, 177-185, 198-206, 213-226, 245-250.

⁶⁰ Mouchtouris 1989, 87-96.

⁶¹ Στ' άρματα, στ' άρματα. Στίχοι: Νίκος Καρβούνης. Κυριακή 1979, 10· Δημητριάδου 2002, 12-13.

IV. Ζητήματα Ποιητικής. Έχουν προταθεί διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις των αντάρτικων τραγουδιών. Ως προς τη μουσική επένδυσή τους διακρίνονται σε α. εμβατήρια με πρωτότυπη μουσική, β. εμβατήρια μεταφρασμένα ή διασκευασμένα με ξένη μουσική, γ. τραγούδια με καινούργιο δημοτικό σκοπό και δ. δημοτικοφανή, πάνω σε δάνειο δημοτικό ρυθμό.⁶² Η μουσική γράφεται από συνθέτες του αντιστασιακού κινήματος και από απλούς μαχητές ή αντιγράφει ρώσικα / σοβιετικά πρότυπα και τραγούδια παλαιότερα και δημοτικά (τα τελευταία είναι περίπου το 50% όσων έχουν γνωστή προέλευση).⁶³ Ως προς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους χωρίζονται σε α. κατεξοχήν θούρια πρωτότυπα ή μεταπλασμένα από το διεθνές ρεπερτόριο και β. δημοτικογενή που διατηρούν το πυρήνα ενός παλιού δημοτικού ή μιμούνται το ύφος της δημοτικής ποίησης. Κατά το πλείστον τα πρώτα προέρχονται από πεπαιδευμένους αγωνιστές / ποιητές της πόλης και τα δεύτερα από ανθρώπους της υπαίθρου.⁶⁴

Οπωσδήποτε η μελλοντική έρευνα οφείλει να συνεξετάσει τον στίχο με τη μουσική. Ήδη έχει παρατηρηθεί, σ' ένα μικρότερο του συνόλου δείγμα αντάρτικων, η μείωση του δεκαπεντασύλλαβου σε σύγκριση με τα παραδοσιακά τραγούδια, η συσχέτιση του ελεύθερου στίχου με την κατηγορία των ύμνων και η εκτεταμένη χρήση της ομοιοκαταληξίας.⁶⁵ Η επιλογή ενός πρότυπου ρυθμού διαπλάθει αυτονόητα και τη στιχουργική: το παρακάτω θούριο, που εναρμονίζεται μ' ένα ρώσικο εμβατήριο, υποχρεώνει τον ποιητή να συνθέσει στροφές με ανισοσύλλαβα δίστιχα ώστε να συμπορεύονται με τον ρυθμό:

*Σαν ατσάλινο τείχος [ή γίγας] που αλύγιστο[ς] ορμάει
στα πεδία των τίμιων μαχών,
με αρχηγούς τον Σαμαρινιώτη, τον Σαράφη και τον Άρη
που είν' οι μάνες του λαϊκού στρατού.*

*Δίχως τανκς, αεροπλάνα, μόνο όλμους, πολυβόλα
και ψυχή σαν του λαϊκού στρατού,
με καθοδήγηση λαμπρή του αρχηγού μας του Σαράφη [ή του Άρη]
ξεψυχάει ο αγκυλωτός του φασισμού.⁶⁶*

Πάντως ισχύουν κάποιοι υφολογικοί κανόνες που υποβάλλονται από τη χρηστικότητα και τον στόχο των τραγουδιών. Τους εκθέτουμε συνοπτικά:

A. Το λεξιλόγιο, τα σύμβολα και η σύνταξη είναι κατά το δυνατόν απλά και εύληπτα, ώστε το μήνυμα του τραγουδιού να φτάνει χωρίς προσκόμματα στον αποδέκτη του και να μην παρεξηγείται. Στον ύμνο του ΕΑΜ η εξίσωση των συμβόλων *πανώρια κόρη = λευτεριά από τα ανταρτοκρατούμενα βουνά* είναι

⁶² Μαχαίρας 1999, 204-249.

⁶³ Dalègre 2008, 42, 383-386.

⁶⁴ Αδάμος 1977, 50-53· Mouchtouris 1989, 14· Μουχτούρη 2015, 97-98.

⁶⁵ Boeschoten 1991, 64-67.

⁶⁶ Στους αρχηγούς του ΕΛΑΣ ή *Γίγας ατσάλινος ο λαϊκός στρατός*. Στίχοι: Δημήτρης Ραβάνης-Ρεντής. Κυριακή 1979, 16· Δημητριάδου 2002, 171-172.

διαυγέστατη. Επιπλέον, ανάμεσα στις στροφές παρεμβάλλεται επαναληπτικά το ακρωνύμιο της οργάνωσης σαν σύνθημα που δονεί το πλήθος:

*Λευτεριά, πανώρια κόρη,
κατεβαίνει από τα όρη
κι ο λαός την αγκαλιάζει
και χορεύει και γιορτάζει.*

*EAM, EAM, EAM, EAM, φωνή λαού,
που φτάνει ως τ' άστρα τ' ουρανού,
EAM, EAM, EAM, EAM, αντιλαλεί,
όλ' η Ελλάδα μια φωνή.⁶⁷*

Β. Αποφεύγονται οι αναφορές σε συγκριμένα πρόσωπα της Αντίστασης, με μερική εξαίρεση τον Άρη Βελουχιώτη που εξιδανικεύεται και λειτουργεί ως ήρωας-θύλος.⁶⁸ Βασικό μέλημα είναι να εκθειαστεί όχι μεμονωμένα το άτομο αλλά το κοινωνικό σύνολο. Λόγου χάριν μνημειώνεται η σπαρτιατική αντίληψη της κάθε ελληνίδας μάνας που στέλνει ανενδοίαστα τον γιο της ανάρτη για να πολεμήσει και να φέρει την λευτεριά αφηφώντας τον θάνατο:

*Μέσα στην καταιγίδα του πολέμου
του φασισμού τη μαύρη τη σκλαβιά,
πήρες ντουφέκι και θέλεις γιε μου
να πας αντάρτης επάνω στα βουνά.*

.....
*Μα όμως, γιε μου, χτυπά η καμπάνα,
έφτασε η ώρα σκληρή του χωρισμού,
σε στέλνω 'γω σαν Ελληνίδα μάνα,
σε στέλνω σταυραετό του λυτρωμού.⁶⁹*

Γ. Ο λόγος του ποιήματος είναι άκρως συνθηματικός και ο τόνος προτρεπτικός. Προωθούν ευθέως την ενεργή συμμετοχή των πολιτών⁷⁰ και την επιθυμητή ιδεολογική και πολιτική στάση. Έτσι, ο λαός καλείται ανοιχτά να στοιχηθεί με τους αντάρτες:

*Έλληνες ακολουθήστε
των ανταρτών τη φωνή
να ζείτε τι ωφελέιστε
μες στη σκλαβιά τη στυγνή [ή σκληρή].⁷¹*

⁶⁷ Το τραγούδι του EAM ή EAM-EAM φωνή Λαού. Στίχοι: Βασίλης Ρώτας. Κυριακή 1979, 24-25. Δημητριάδου 2002, 14-15.

⁶⁸ Mouchtouris 1989, 74-78· Μουχτούρη 2015, 109, 111. Για τα τραγούδια του Άρη Βελουχιώτη βλ. Προβόπουλος - Παπαδόπουλος 1998· Dalègre 2008, 136-158.

⁶⁹ Η μάνα του αντάρτη. Στίχοι: Ευάγγελος Μαχαίρας. Κυριακή 1979, 17· Δημητριάδου 2002, 46-47.

⁷⁰ Mouchtouris 1989, 71-74· Μουχτούρη 2015, 108.

⁷¹ Στους κάμπους βροντάει το κανόνι ή Έλληνες ακολουθείστε. Στίχοι: Πώργος Καρούμπης. Κυριακή 1979, 17-18· Μαχαίρας 1999, 184, 233-234· Δημητριάδου 2002, 83-84.

και η πολιτική επιδίωξη είναι ξεκάθαρη:

*Εμπρός, εμπρός Επονίτες,
για τη ζωή, τη λευτεριά και την τιμή.*

*Λαοκρατία, δουλειά, πρόοδο, λευτεριά,
της γενιάς μας συνθήματα είναι κοινά.⁷²*

Δ. Τα ιστορικά γεγονότα σκιαγραφούνται αόριστα, χωρίς πολλές λεπτομέρειες και αναλυτικές περιγραφές. Το υπαρκτό συμβάν μετατρέπεται σε υπόδειγμα αντρείοσύνης:

*Απ' την Αντίκυρα φουντώνει ο Ζαχαριάς
και ξεμακραίνει το ελανίτικο καράβι
θαλασσομάχοι εμείς της λευτεριάς
απ' την Αντίκυρα φουντώνει ο Ζαχαριάς.*

*Μεσοπελάου αρμενίζουμε με μιας
όμοιο μπουρλότο η ψυχή κι' ανάβει
καθώς προβάλλει το λιμάνι της Ιτιάς
μεσοπελάου αρμενίζουμε με μιας.⁷³*

V. Ζητήματα Ιδεολογίας. Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να λησμονούμε πως τα αντάρτικα τραγούδια ανήκουν στη στρατευμένη λογοτεχνία. Προασπίζουν συγκεκριμένες ιδεολογικές θέσεις ανάλογα με την πολιτική και στρατιωτική παράταξη από την οποία πηγάζουν. Η θεματική των ΕΑΜογενών τραγουδιών επικεντρώνεται στις οργανώσεις του ΕΑΜ, στις ηγετικές πολιτικές και στρατιωτικές φυσιογνωμίες του αγώνα, στις μονάδες του ΕΛΑΣ, στους αντάρτες γενικά και στις οικογένειές τους, στην σκλαβωμένη Ελλάδα, σε μάχες και ολοκαυτώματα, στη Μέση Ανατολή, στην προστάτιδα Ρωσία, σε ζοφερές σκηνές από την Κατοχή και στη διακωμώδηση των αντιπάλων. Τα τραγούδια του ΕΔΕΣ, κατά την παράδοση των εμβλημάτων της ΕΟΝ, περιστρέφονται σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τον αρχηγό της οργάνωσης, τον Ναπολέοντα Ζέρβα, και τους μαχητές της. Σε αντίθεση με τα ΕΑΜογενή, εστιάζουν σε πρόσωπα και όχι στον απρόσωπο λαό.

Στα τραγούδια του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ παρατηρούμε τρεις βασικούς ιδεολογικούς άξονες:

Α. Στο σύνολό της η ΕΑΜική Αντίσταση αναγνωρίζεται ως συνέχεια της κλεφτουριάς στο πεδίο των συμβολικών συνδηλώσεων και στο αντίστοιχο της βιωμένης εμπειρίας.⁷⁴ Ο κριτικός της λογοτεχνίας Γ. Βαλέτας εξάγει σε μία ριζοσπαστική μελέτη του, εκείνης της εποχής, τη στενή συνάφεια: *το πραγματικό νόημα [του Εικοσιένα] ... το ανακάλυψε ο ελληνικός λαός μέσα στην τετράχρονη εθνικοαπελευθερωτική πάλη του, όταν αγωνιζόταν για τα ίδια λαοδημοκρατικά*

⁷² *Εμπρός, εμπρός Επονίτες*. Κυριακή 1979, 26· Δημητριάδου 2002, 96-97.

⁷³ *Το τραγούδι του ΕΛΑΝ*. Στίχοι: Πάνος Λαμφίδης. Κυριακή 1979, 13· Δημητριάδου 2002, 20-21.

⁷⁴ Τζούκας 2012.

- αναγεννητικά αιτήματα, που κίνησαν το Εικοσιένα. Η Αντίσταση είναι η προέχταση και το ιδεολογικό αποκορύφωμα του Εικοσιένα – το Νέο Εικοσιένα.⁷⁵ Και στα αντάρτικα τραγούδια, όπως γενικότερα στην αριστερή λογοτεχνική / φιλολογική παραγωγή της Κατοχής και του Εμφυλίου, τονίζεται η ομοιότητα με την επανάσταση του 1821⁷⁶ και η ταξική διάσταση της τελευταίας. Η ταξική πάλη εξακολουθεί να υφίσταται και αναμένεται να ολοκληρωθεί με την αποτίναξη του φασιστικού ζυγού:

*Στον αιώνα μας το νέο αρματολίκι
παιδιά των πολυβόλων του ΕΛΑΣ*

.....

*Στα ελληνικά βουνά τα δοξασμένα
λημέρια μια φορά της κλεφτουριάς*

.....⁷⁷

*Φλόγα του '21 η ΕΠΟΝ συνεχιστής
στον λαό μας τον αγώνα γίνεται εκδικητής.⁷⁸*

*ΕΠΟΝ, ΕΠΟΝ, γλυκοχαράζει νέα ζωή,
το Εικοσιένα ξαναζεί με το λαό μαζί.⁷⁹*

*Φασίστες κάτεργα σκλαβιά συθέμελα γκρεμίστε
να λάμψ' η άγια λευτεριά στον Ρήγα την πατρίδα
και μέσ' απ' τα κατάβρατρα τα κόκκαλα του Ρήγα
του Κατσαντώνη, Ζαχαριά, Διάκου και Παπαφλέσσα
να κράξουνε από χαρά, κι από καημό να σκούζουν
Χαίρε, ω χαίρε λευτεριά στη λεύτερη Ελλάδα.⁸⁰*

Β. Ταυτόχρονα με τη νίκη απέναντι στον φασισμό και την απελευθέρωση της πατρίδας επιζητείται η κοινωνική αναδιάρθρωση της χώρας. Απαξιώνεται το προηγούμενο από την Αντίσταση πολιτικό καθεστώς ενώ το κράτος και οι εθνικιστικές αντιστασιακές ομάδες εξισώνονται με τους ξένους / εχθρούς.⁸¹ Προετοιμάζεται η αποπομπή της βασιλείας και η αλλαγή του πολιτεύματος προς την πλευρά της σοσιαλιστικής λαϊκής δημοκρατίας:

*Επάνω στα ψηλά βουνά
αντάρτες Επονίτες
παλεύουν για τη λευτεριά Ελλάδα μας*

⁷⁵ Βαλέτας 1946, 12.

⁷⁶ Mouchtouris 1989, 81-83· Πλανάκης 2002.

⁷⁷ Το νέο αρματολίκι ή Τα πολυβόλα μας πετούνε φλόγες. Στίχοι: Ευάγγελος Μαχαίρας. Κυριαζή 1979, 48· Δημητριάδου 2002, 41-43.

⁷⁸ Στην ίδρυση της ΕΠΟΝ. Στίχοι: Γ. Τσαπόγας. Δημητριάδου 2002, 123.

⁷⁹ Τραγούδι της ΕΠΟΝ ή ΕΠΟΝ - Το Εικοσιένα ξαναζεί. Κυριαζή 1979, 28-29· Δημητριάδου 2002, 159-160.

⁸⁰ Η μάνα του Λάμπρου. Στίχοι: Μιχάλης Σινάκος. Boeschoten 1991, 352, 406.

⁸¹ Boeschoten 1991, 190-196, 235-239· Κοταρίδης 1995, 215-218, 226-228.

χτυπώντας τους φασίστες.

Ω Ελλάδα μας γλυκιά, Δημοκρατία Λαϊκιά,

Ω Ελλάδα μας γλυκιά, δε θέλουμε το βασιλιά.⁸²

Μολονότι η έννοια της λαοκρατίας συμπυκνώνεται στη διεκδίκηση για ισότητα και κατάργηση της κοινωνικής αδικίας, το κομμουνιστικό ιδεολογικό της υπόβαθρο και η διεθνιστική του προοπτική συνήθως δεν παρουσιάζονται άμεσα⁸³ αλλά υποδηλώνονται με σύμβολα ή αντανακλώνται σε ιδεολογικά φορτισμένες λέξεις / φράσεις: *λαοκρατία, παγκόσμια εργατιά, λαϊκός στρατός, νέος κόσμος, κόκκινη σημαία, το λάβαρο το ερυθρό, ιδρώτας τιμημένος, σφιχτή γροθιά, το σφυρί και το δρεπάνι, κατακόκκινη τη νίκη μας αγγέλλει, αφέντης θάναι μόνον ο λαός, των σκλάβων σπαν την αλυσίδα, του κόσμου οι σκλάβοι γενήτ' αδελφοί, σκλάβοι του Αίμου κτλ.*

Γ. Οικοδομούνται σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης ανάμεσα στον λαό και στα ένοπλα σώματα της αντιστασιακής οργάνωσης του ΕΑΜ.⁸⁴ Καλλιεργείται η αίσθηση πως το ΕΑΜ μπορεί να καθοδηγήσει με ασφάλεια τον πολιτικό και τον στρατιωτικό αγώνα. Ο ΕΛΑΣ παριστάνεται ως φρουρός της πατρίδας, εκδικητής για τα εγκλήματα που επιτελούν οι Γερμανοί και εγγυητής της μελλοντικής ζωής:

*Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα,
το δίκιο και τη λευτεριά,
σ' ακροβουνό και σε κοιλάδα
πέτα, πολέμα με καρδιά.*

*Ένα τραγούδι είν' η πνοή σου
καθώς στη μάχη ροβολάς
κι αντιλαλούν απ' τη φωνή σου
πλαγιές και κάμποι ΕΛΑΣ, ΕΛΑΣ.*

*Παντού η πατρίδα μ' έχει στείλει
φρουρό μαζί κι εκδικητή
κι απ' την ορμή μου θ' ανατείλει
καινούργια, λεύτερη ζωή.⁸⁵*

Στα τραγούδια του ΕΔΕΣ δεν επιχειρείται σύνδεση με τους κλέφτες και τους αρματολούς του 1821 αλλά με την αρχαία Ελλάδα. Η συνύφανση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν υπογραμμίζεται και από τη σποραδική ενσωμάτωση λόγιων γλωσσικών τύπων:

⁸² *Της νιας γενιάς είμαστε ή Απάνω στα ψηλά βουνά.* Στίχοι: Σταύρος Γιαννακόπουλος (= Πέτρος Ανταίος). Κυριακή 1979, 27· Μαχαίρας 1999, 184, 241-242· Δημητριάδου 2002, 177-178.

⁸³ Boeschoten 1991, 239-246, 252-254, 260-261· Dalègre 2008, 398-401· Dalègre 2011, 115-116.

⁸⁴ Boeschoten 1991, 153-155.

⁸⁵ *Ο ύμνος του ΕΛΑΣ.* Στίχοι: Σοφία Μαυροειδή - Παπαδάκη. Κυριακή 1979, 9· Δημητριάδου 2002, 22-24.

Εύπνα αίμα της Ελλάδος
των σοφών και των ηρώων
με το πνεύμα της Παλλάδος
και της Σπάρτης την ορμή,
για ν' αναστηθεί και πάλι
και ν' αστράψει πιο μεγάλη
μεσ' στον κόσμο η δύναμή μας,
Δύναμις Ελληνική.⁸⁶

Η αρχαία Ελλάδα αποτελεί σημείο αναφοράς της καθεστηκυίας τάξης, άρα με τον τρόπο αυτό δηλώνεται η πίστη στα αστικά ιδεώδη και η άρνηση ανατροπής της πολιτικής κατάστασης. Η «εθνικοφοροσύνη» του ΕΔΕΣ και η υπεράσπιση των «εθνικών ιδεωδών» έναντι της «κομμουνιστικής συνομοσίας» του ΕΑΜ⁸⁷ γίνεται φανερή και στο τέλος ενός άλλου τραγουδιού:

Ζει ο «Λάμπρος ο Κατσώνης», ζει κι ο «Παπανικολής»,
που εστόλισαν με δάφνες τα νερά της Αφρικής.
Ζήτω ο «Αβέρωφ», ζήτω ο Στόλος, ζήτω ο Εθνικός Στρατός,
ζήτω η Δημοκρατία, κάτω ο Κομμουνισμός.
Ζήτω η Μεγάλη Ελλάδα, ζήτω ο Ζέρβας αρχηγός!⁸⁸

VI. Κλείνοντας την αποσπασματική περιδιάβασή μας στο αντιστασιακό τραγούδι και ανακεφαλαιώνοντας προηγούμενες επισημάνσεις μας συμπεραίνουμε επιγραμματικά τα εξής:

α. Το αντιστασιακό τραγούδι δεν ανήκει στην παραλογοτεχνία αλλά στη στρατευμένη λογοτεχνία της Εθνικής Αντίστασης.

β. Επείγει μια φιλολογική / κριτική έκδοση που θα αντιπαραβάλλει με προσοχή το πλήθος των σωζόμενων παραλλαγών και θα αποδελτιώνει, εκτός από τις αυτοτελείς εκδόσεις, ποικίλα δημοσιεύματα, μαρτυρίες, περιοδικά και εφημερίδες.

γ. Η έρευνα υποχρεούται να αποπειραθεί έναν εννοιολογικό και ειδολογικό διαχωρισμό ανάμεσα στα θούρια και στα δημοτικογενή τραγούδια.

δ. Το αντάρτικο τραγούδι παρότι αλιεύει πολλά στοιχεία από το δημοτικό δεν εντάσσεται στους κόλπους του αλλά συνιστά ξεχωριστή κατηγορία επώνυμης λαϊκής ποίησης.

ε. Η ποιητική του αντιστασιακού τραγουδιού υπηρετεί τη δεσπόζουσα πρόθεσή του να επικοινωνήσει αβίαστα με τον λαό.

στ. Το αντάρτικο τραγούδι είναι βαθύτατα ιδεολογική κατασκευή.

⁸⁶ *Ελληνική Δύναμις*. Στίχοι: Δημήτριος Σούτζος. ΤΑΕ 1975, 80· Boeschoten 1991, 376· Μαχαίρας 1999, 258.

⁸⁷ Τζούκας 2006, 203-206.

⁸⁸ *Τα τουφέκια μας βροντάνε*. Στίχοι: Δημήτριος Σούτζος. ΤΑΕ 1975, 74· Boeschoten 1991, 374-375· Dalègre 2008, 344.

Βιβλιογραφία

- Αδάμος, Τάκης: *Το λαϊκό τραγούδι της Αντίστασης*. Αθήνα: Καστανιώτης ²1977 (Α' έκδοση: Βουκουρέστι: Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1964).
- Αθανασάκης, Απόστολος: «Σποραδική ποιητική ανομοιογένεια στο τραγούδι της Αντίστασης 1940-1950» στο: *3ο Διαβαλκανικό Φιλολογικό Συνέδριο: Η ποίηση της 10-ετίας 1940-1950 σε Ελλάδα και Βαλκάνια*. Πίνδος - Κρανιά: 4-6 Σεπτεμβρίου 2015. Υπό δημοσίευση. Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <https://www.youtube.com/watch?v=SPR89ARASp0>
- Αλεξίου, Έλλη - Μαυροειδή-Παπαδάκη, Σοφία: «Πώς γράφτηκε ο Ύμνος του ΕΛΑΣ» στο: *Λάδης* 1975: 69-73.
- Αλεξίου, Έλλη (Επιμ.): *Τραγούδια της Εθνικής μας Αντίστασης*. Αθήνα: Δημοκρατική Κίνηση Νέων Παγκρατίου 1975 (Σεπτέμβρης).
- Ανωγειανάκης, Φοίβος: «Αναπόσπαστο τμήμα από την Εθνική μας κληρονομιά» στο: *Λάδης* 1975: 85-86.
- ΑΤ: *Αντάρτικα Τραγούδια*. Αθήνα: Νέοι Αγώνες 1975.
- ΑΤΑΠ: *Αντάρτικα Τραγούδια - Αντιστασιακή Ποίηση*. Αθήνα: Νέος Σταθμός χ.χ. Βαλέτας, Γ.: *Το προδομένο Εικοσιένα. Η πνιγμένη αναγέννηση - Η επαναστατική κληρονομιά*. Αθήνα: Εκδόσεις «Κορδαλού» 1946.
- Βαρβούνης, Μ.Γ.: *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ως ορόσημο για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης 1994.
- Βαρών-Βασάρ, Οντέτ: *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*. Αθήνα: Εστία ²2009.
- Βελουδής, Γιώργος: «Η ελληνική λογοτεχνία στην Αντίσταση», *Διαβάζω*, 58 (15.12.1982): 29-39.
- Βελουδής, Γιώργος: «Η ελληνική λογοτεχνία στην Αντίσταση (1940-1944). Θεωρητική προσέγγιση» στο: *Μονά - Ζυγά. Δέκα Νεοελληνικά Μελετήματα*. Αθήνα: Γνώση 1992: σσ. 63-77.
- Boeschoten, Riki Van: *From Armatolik to People's Rule. Investigation into the Collective Memory of Rural Greece (1750-1949)*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert 1991.
- Βρεττάκος, Νικηφόρος: «Τραγούδια που είχαν το θυμό και τη ζεστασιά του ζωντανού αίματος» στο: *Λάδης* 1975: 90-91.
- Γαζής, Κώστας (Επιμ.): *Αντάρτικα Τραγούδια. Συλλογή*. Αθήνα: Δαμιανός χ.χ.
- Dalègre, Joëlle: *Andartika. Chants de la résistance grecque*. Paris: L'Harmattan 2008.
- Dalègre, Joëlle: "L'idéologie dans les chants de l'EPON", *Cahiers balkaniques*, 38-39 (2011): 101-118.
- Δαμιανάκος, Στάθης: *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*. Αθήνα: Πλέθρον 1987.
- Δημητρακόπουλος, Σοφοκλής Γ.: *Ιστορία και Δημοτικό Τραγούδι (325-1945)*. Αθήνα: Παρουσία ³1998.

- Δημητριάδου, Μαρία (Επιμ.): *Πολεμάμε και Τραγουδάμε*. Αθήνα: Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης 2002.
- Δημητρίου, Μ. (Επιμ.): *Τραγούδια της Αντίστασης*. Πρόλογος Κ. Βάρναλης. Αθήνα: 1946.
- Δημητρόπουλος, Δημήτρης - Ολυμπίτου, Ευδοκία: *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Κατάλογοι και Ευρετήρια*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. 2000.
- ΔΛΕΤ: *Διάφορα Λαϊκά και Επαναστατικά Τραγούδια*. Έκδοση «Φωνής του Μπούλκες» [1948].
- Ελεφάντης, Άγγελος: *Μας πήραν την Αθήνα ... Ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της Ιστορίας 1941-1950*. Αθήνα: Βιβλιόραμα 32003.
- Ε.Ο.Ν. (Επιμ.): *Τραγούδια της Νεολαίας*. Τεύχος Α' Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Ο.Ν. 1940.
- Ε.Π.Ο.Ν. Αθήνας (Επιμ.): *Τραγούδια της ΕΠΟΝ*. 1) *Ασκλάβωτη Νιότη*. Αθήνα: Συμβούλιο Αθήνας ΕΠΟΝ 1945. Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <http://62.103.28.111/neolaia/rec.asp?id=58574>
- Ε.Π.Ο.Ν. Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης (Επιμ.): *Τραγούδια απ' την πάλη και τον αγώνα μας*. Έκδοση Τ.Μ.Δ Συμβουλίου Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης χ.χ.
- Ε.Π.Ο.Ν. Βόλου (Επιμ.): *Επονίτικα τραγούδια. Ζήτω η 23η Φλεβάρη 1945. 2η Επέτειος της Ε.Π.Ο.Ν.* Βόλος: Επαρχιακό Συμβούλιο Βόλου 1945.
- Ε.Π.Ο.Ν. Ηλείας (Επιμ.): *Απελευθερωτικά τραγούδια. Πρώτη σειρά*. Ηλεία: Συμβούλιο Νομού Ηλείας - Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού 1944 (Ιούλης).
- Ε.Π.Ο.Ν. Ηπείρου (Επιμ.): *Νότες της Επανάστασης*. Έκδοση Τμήματος Μόρφωσης και Διαφωτισμού Συμβουλίου Περιφέρειας Ηπείρου χ.χ. Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <http://62.103.28.111/neolaia/rec.asp?id=70745>
- Ε.Π.Ο.Ν. Καισαριανής (Επιμ.): *Τραγούδια του αγώνα*. Καισαριανή: Τμήμα Διαφώτισης 1945 (Σεπτέμβριος).
- Ε.Π.Ο.Ν. Προαστείων (Επιμ.): *Πολεμάμε και Τραγουδάμε. Τραγούδια του Αγώνα 1941-44*. Τομέας Προαστείων 10/10/1944.
- Ε.Π.Ο.Ν. Προαστείων (Επιμ.): *Πολεμάμε και Τραγουδάμε. Τραγούδια του Αγώνα 1941-44*. Τομέας Προαστείων χ.χ.
- Harlow, Barbara: *Resistance Literature*. New York - London: Methuen 1987.
- Ιμβριώτη, Ρόζα (Επιμ.), *Τα αετόπουλα. Αναγνωστικό της γ' και δ' τάξης*. «Ελεύθερη Ελλάδα» 1944 (Επανέκδοση: εφημερίδα *Το Βήμα* 2013).
- Καστρινάκη, Αγγέλα: *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Αθήνα: Πόλις 2005.
- Κατσαλίδας, Γρηγόρης Ν.: *Δημοτικά Τραγούδια από τη Βόρειο Ήπειρο*. Επιμ. - Εισ. Γεώργιος Δ. Καψάλης. Αθήνα: Gutenberg 2003.

- Κατσουλάκος, Δημήτρης Θ.: «Η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος μέσα από το λακωνικό μοιρολόι», *Νέα Εστία*, 1845 (Ιούνιος 2011): 1079-1092.
- Καψωμένος, Ερατοσθένης Γ.: *Δημοτικό Τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης³1999.
- Κ.Ν.Ε. (Επιμ.): *Αντιστασιακά και Επαναστατικά Τραγούδια*. 1973 (Φλεβάρης). Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <http://62.103.28.111/neolaia/rec.asp?id=53432>
- Κοζιού, Σόνια: *Από το χοροστάσι στην πίστα. Φύλο και παραδοσιακή μουσική στην περιοχή της Καρδίτσας*. Αθήνα: Πεδίο 2015.
- Κορδάτος, Γιάννης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961. Τόμος Β'.* Αθήνα: Επικαιρότητα²1983.
- Κορφιάτης, Γιάννης (Επιμ.): *Ματωμένες μέρες: επιλογή [sic]. Τραγούδια της Εθνικής Αντίστασης*. Έκδοση «Αντίσταση» 1964.
- Κοταρίδης, Νίκος: «Ταυτότητα και αντιπαλότητα στα τραγούδια της Εθνικής Αντίστασης» στο: Κλ. Κ. Κουτσούκης (Επιμ.), *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία. 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ (1944 - 1994). Τόμος Α'.* Αθήνα: Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών Παντείου Πανεπιστημίου 1995: 211-231.
- Κοτζιούλας, Γιώργος: *Όταν ήμουν με τον Άρη. Αναμνήσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο²1983.
- Κουλούρης, Νίκος: *Ελληνική Βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949. Αυτοτελή δημοσιεύματα 1945-1999*. Αθήνα: Φιλίστωρ 2000.
- Κυριαζή, Ευτυχία Δ. (Επιμ.): *Το Αντάρτικο και το επαναστατικό τραγούδι. 4η έκδοση βελτιωμένη-220 τραγούδια*. Αθήνα: Μνήμη 1979 (Επανεκτύπωση 2ης έκδοσης: Αθήνα: 1975).
- Κρέμος, Δημήτρης Π. (Επιμ.): *Επίλεκτα τραγούδια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ (1941-1944)*. Αθήνα: 2001.
- Λάδης, Φώντας (Επιμ.): *Τα Αντάρτικα Τραγούδια (της Κατοχής, της Απελευθέρωσης, του Εμφυλίου)*, Αθήνα: περιοδικό «Τετράδιο» 1975.
- Μακρίδης, Γιάννης: «Το αντάρτικο τραγούδι», *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, 76-77 (Χειμώνας 2006): 89-90.
- Ματθαίου, Άννα - Πολέμη, Πόπη: *Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων κομμουνιστών. Από το Βουνό στην Υπερορία 1947-1968*. Αθήνα: Βιβλιόραμα - Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας 2003.
- Ματσάκοβα, Μαρτίνα: «Από τον παιδικό σταθμό μείναμε φίλοι σ' όλη μας τη ζωή. Οι παιδικοί σταθμοί των Ελληνόπουλων στην Τσεχοσλοβακία» στο: Kateřina Králová - Κώστας Τσίβος (Επιμ.), *Στέγνωσαν τα δάκρυά μας. Έλληνες πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2015: 134-165.
- Μαχαίρας, Ευάγγελος: *Η τέχνη της αντίστασης: ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, μουσική - τραγούδια, ζωγραφική, χαρακτηριστική, γλυπτική, φωτογραφία*. Αθήνα: Καστανιώτης 1999.

- Μαχαιροπούλου, Άννα Δ. (Επιμ.): *Τραγούδια (ντοκουμέντα) των εξόριστων γυναικών στη Μακρόνησο - Λήμνο - Τρίκερι*. Αθήνα: 1975.
- Μικρή Βιβλιοθήκη της ΕΠΟΝ (Επιμ.): *III. Τα τραγούδια μας. Τραγούδια του αγώνα (1η σειρά)*. Έκδοση «Ν. Γενιάς» - Ελεύθερη Ελλάδα - Αρ. 3: 1949 (Αύγουστος).
- Μότσιοι, Γιάννης: «Η λογοτεχνία της Εθνικής Αντίστασης 1941-1945» στο: *Ανάλυση ποιητικών κειμένων. Από τον Βηλαρά και τον Σολωμό ως τον Μπράβο και την Δημουλά*. Αθήνα: Γρηγόρης 2011: 199-209.
- Μότσιοι, Γιάννης: «Δυο εποποιίες· μια, ενιαία και κλιμακούμενη ποσοτικά και ποιοτικά η ποίησή τους» στο: *3ο Διαβαλκανικό Φιλολογικό Συνέδριο: Η ποίηση της 10-ετίας 1940-1950 σε Ελλάδα και Βαλκάνια*. Πίνδος - Κρανιά: 4-6 Σεπτεμβρίου 2015. Υπό δημοσίευση. Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <https://www.youtube.com/watch?v=r3hdUJ-efvA>
- Mouchtouris, Antigone: *La culture populaire en Grèce pendant les années 1940-1945*. Paris: L'Harmattan 1989.
- Μουχτούρη, Αντιγόνη: *Κοινωνιολογία του Λαϊκού Πολιτισμού*. Μτφρ. Βίκου Μουχτούρη. Αθήνα: Παπαζήσης 2015.
- Μπαλά, Νάση: «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας: ιστοριογραφικές καταγραφές και ερευνητικές προοπτικές» στο: Βαγγέλης Καραμανωλάκης - Εύη Ολυμπίτου - Ιωάννα Παπαθανασίου (Επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*. Αθήνα: Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας - Ινστιτούτο Νίκος Πουλατζάς - Θεμέλιο 2010: 43-50.
- Μπούμη-Παπά, Ρίτα - Καραθάνος, Δημήτρης (Επιμ.): *Τραγούδια της Αντίστασης 1941- 44*. Αθήνα: Εκδόσεις Κ. Χ. Καμαρινόπουλος 1964.
- Παπαμαύρος, Μ. (Επιμ.), *Ελεύθερη Ελλάδα*. Αναγνωστικό ε' και στ' τάξης. ΠΕΕΑ 1944 (Επανέκδοση: Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1983).
- Πλανάκης, Σταύρος: *Η χρήση του Εισοσιένα από το περιοδικό "Ελεύθερα Γράμματα" κατά τη μετακατοχική περίοδο και τον Εμφύλιο*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Ρέθυμνο: Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης 2002. Ανακτήθηκε 28/1/2016 από <http://eloculib.uoc.gr/dlib/f/3/c/metadata-dlib-2002planakis.tkl#>
- Προβόπουλος, Ηλίας - Παπαδόπουλος, Κώστας (Επιμ.): *Ο Άρης κάνει πόλεμο. Τραγούδια του Άρη*. Αθήνα: Κοινότητες Δομνίστας Ευρυτανίας - Μεσούντας Άρτας 1998.
- Ράπτης, Δημήτρης Ελ.: «Το Δημοτικό Τραγούδι της Αντίστασης», *Φηγάς*, 32 (Α' Εξάμηνο 2014): 213-222.
- Rotolo, Vincenzo: «Τα κυριότερα γνωρίσματα της ελληνικής αντιστασιακής ποίησης» στο: Σωκρ. Λ. Σκαρτσής (Επιμ.), *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική Μεταπολεμική Ποίηση (1945-1985)*. Αθήνα: Γνώση 1987: 249-280.
- Σακελλαρίου, Χάρης: *Η παιδεία στην Αντίσταση*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 32003.

- Σαχινίδης, Κώστας Γ.: «Πάνος Τζαβέλλας: Ο λαϊκός καλλιτέχνης της Εθνικής Αντίστασης και ποιητής της Λευτεριάς», *Χοροστάσι*, 26 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2009): 4-7.
- Σούτζος, Δημήτριος Σ. (Επιμ.): *Εμβατήρια και παρωδίες: Η μικρή ιστορία των αγώνων του Νεώτερου Ελληνισμού μέσα απ' το πολεμικό τραγούδι*. Αθήνα: 1959.
- ΣΤ: *Συλλογή Τραγουδιών*. Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» 1953.
- ΤΑΕ: *Τραγούδια της αντίστασης και του εμφυλίου Ε.Α.Μ - Ε.Λ.Α.Σ. Ε.Δ.Ε.Σ. Εθνικιστικές Οργανώσεις*. Ελληνικά Θέματα 15 - Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος. Αθήνα: 1975.
- Τζούκας, Βαγγέλης: «"Προδοσία" και "Αντίσταση" στο λόγο του ΕΔΕΣ» στο: Ιάκωβος Μιχαηλίδης - Ηλίας Νικολακόπουλος - Χάγκεν Φλάισερ (Επιμ.), «*Εχθρός*» εντός των *Τειχών*. Όψεις του Δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2006: 197-207.
- Τζούκας, Βαγγέλης: «Το "Νέο 1821". Προσλήψεις της Ελληνικής Επανάστασης από το ΕΑΜ» στο: Μάρθα Πύλια (Επιμ.), *Από το 1821 στο 2012*. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2012: 71-76.
- ΤΜΣ: *Τραγούδια του μεγάλου σηκωμού*. Αθήνα: Χορωδία της Προοδευτικής Πανσπουδαστικής Συνδικαλιστικής Παράταξης 1977.
- Τσέκου, Κατερίνα: *Προσωρινώς διαμένοντες ... Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948-1982)*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2010.
- Χατζιδάκη, Φούλα (Επιμ.): *Τραγούδια της Αντίστασης*. Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» 1951.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

PROGRAM / ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	5
Σημείωμα του Επιμελητή	19
Χαιρετισμός του κύριου χορηγού.....	21
Yordan Poromanski (1939 - 2014) Σχεδόν αυτοβιογραφούμενος Velichka Simonova-Grozdeva.....	22
Η διδακτική αξιοποίηση του <i>Χρηστικού Λεξικού της Νεοελληνικής Γλώσσας</i> της Ακαδημίας Αθηνών Χριστόφορος Χαραλαμπάκης.....	25
Η φυσιογνωμία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας στην Ρουμανία κατά τον 19 ^ο αιώνα Κωνσταντίνος Γ. Κασίνης	40
Η ελληνική παιδεία ως παράγοντας της ρουμανικής ταυτότητας Jacques Bouchard	55
Ο καταλυτικός ρόλος της ελληνικής γλώσσας στις πνευματικές εξελίξεις στα Βαλκάνια Stoyna Poromanska	60
Ιδιωματικές όψεις των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων και άλλων λαών των Βαλκανίων (Προτάσεις γνωστικής ανάλυσης των παγιωμένων εκφράσεων) Ștefan Dumitru	70
Ιδιωτισμοί σχετικά με το «μάτι» στην ελληνική, σερβική και ρουμανική γλώσσα Ivana Milojević - Predrag Mutavdžić - Jelena Gaborović	80
Υβριδικοί σχηματισμοί με ελληνική ρίζα και βουλγαρική κατάληξη Nataliya Sotirova	97
Τα υποκοριστικά της ελληνικής και της βουλγαρικής – ενδεχόμενες αλληλεπιδράσεις Desislava Yordanova-Petrova.....	105

Η άποψη και ο χρόνος στην εκμάθηση της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας Anka Rađenović	114
Ο Βούλγαρος νεοελληνιστής Yordan Poromanski στον καθρέφτη της μετάφρασης Velichka Simonova-Grozdeva.....	122
Το άμεσο και το μεταφραστικό δάνειο στη ρουμανική νομική ορολογία – η επιρροή της ελληνικής γλώσσας – Diana Cărburean	140
Από την <i>Pastorella</i> του Marino στην κρητική <i>Βοσκοπούλα</i> : Ειδολογικές μεταμορφώσεις στην ιστορία της ευρωπαϊκής ποιμενικής ποίησης Μαριάννα Παφίτη	156
Η τύχη του <i>Ερωτόκριτου</i> στις ρουμανικές μεταφράσεις Margareta Sfirsi-Lăudat.....	171
Η απελευθερωτική δράση του μητροπολίτη Τυρνόβου Διονυσίου Ράλλη Γεωργίου Παν. Κουντούρη	182
Εξοχικές επαύλεις και κιόσκια των Φαναριωτών Ηγεμόνων στα περίχωρα του Βουκουρεστίου Tudor Dinu.....	197
Οι Φαναριώτισσες στις παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά τον 18 ^ο και 19 ^ο αιώνα Πολυάνθη Τσίγκου - Γιαννακοπούλου	210
Λάμπρου Φωτιάδη: «Μονωδία κατά προσωποποιΐαν. Περί της αυτού νόσου και τελευταίας ή βίος Κωνσταντίνου Εμμανουηλίδου του Βραγκοβάνου» Λίλια Διαμαντοπούλου.....	225
Η προεπαναστατική εξυμνητική ποίηση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και οι όροι διαμόρφωσής της Θάλεια Ιερωνυμάκη	238
Ο Αρχιδιάβολος στο μπουντουάρ: από τον Μακιαβέλι στον Ρωσέτη Νίκος Μαυρέλος.....	248
Η παρουσία των Ελλήνων στα Βαλκάνια κατά τον 18 ^ο αι. μέσα από το αρχείο του Βενετού Βαΐλου της Κωνσταντινούπολης Ρομίνα Ν. Τσακίρη.....	261
Το άνοιγμα του Ευγένιου Βούλγαρη στην κοινωνία	

και στη σύγχρονή του πραγματικότητα μέσα από τα έργα του Σχεδιάσμα περί της ανεξιθρησκείας και Αδολεσχία Φιλόθεος Μαρία Χουλιάρα	279
Η Γραμματική της Φυσικής Γλώσσας του Δημητρίου Καταρτζή Κατσέλου Γεωργία.....	289
Ένας τελευταίος των παλαιών και ο νεαρός ποιητής-«πρίγκιπας». Το ανέκδοτο <i>Δοκίμιον περί ποιήσεως</i> (1825) του Παναγιώτη Κοδρικά προς τον Δημήτριο Κ. Μουρούζη Αλέξανδρος Κατσιγιάννης.....	301
Η αναβίωση της κλασικής αρχαιότητας και η επίδραση του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στους διαλόγους του Νεόφυτου Δούκα <i>Περί εὐδαιμονίας</i> (Βουκουρέστι 1816) Ηλίας Τεμπέλης – Λυδία Πετρίδου	317
Το <i>Renny Magazine</i> , η <i>Αποθήκη των ωφελίμων γνώσεων</i> και το <i>Λιουμποσλόβιε</i> : δανεισμός υλικού σε τρία περιοδικά του β' τετάρτου του 19ου αιώνα Dragomira Valtcheva	330
Έλληνο-ανατολικός ή δυτικός πολιτισμός, το δίλημμα των Ρουμάνων ρομαντικών πεζογράφων του 19 ^{ου} αιώνα Rodica Petre	343
Οι ευεργέτες – η νέα μορφή του οικουμενικού ελληνισμού Παναγιώτης Μπάρκας.....	354
Ανάμεσα στην δικαιοσύνη και στην πολιτική: η ελληνική διασπορά στην Βουλγαρία και στην Ρουμανία στα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα Yura Konstantinova	369
Οι Έλληνες στη Ρουμανία. Διαχείριση και εμπορία σιτηρών (Από το β' μισό του 19 ^{ου} αιώνα έως το μεσοπόλεμο) Μιχάλης Σάρρας.....	377
Οι Έλληνες και το ζήτημα των Εβραίων στη Ρουμανία τον δέκατο ένατο αιώνα Ștefan Petrescu.....	391
Ο Μαργαρίτης Δήμιτσας και η Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας ως ισχυρόν του ελληνισμού προπύργιον στη Μακεδονία Ελεονώρα Ναξίδου.....	401

Πρόσωπα και προσωπεία στην αυλή του Αμπντούλ-Χαμίτ II. Ο ελληνικός, οθωμανικός και δυτικός λόγος του Σπυρίδωνα Μαυρογένη πασά	414
Αναστασία Τσαπανίδου	"
Ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος του 1940-1941 μέσα από τις σελίδες του ρουμανικού συντηρητικού Τύπου	437
Παύλος Βασιλειάδης.....	"
Το 1948 στην ιστορία του Ελληνισμού του Βουκουρεστίου	450
Oana Barbălată	"
Η Τέταρτη Εξουσία στην μετεμφυλιακή Ελλάδα ως παράγοντας όξυνσης της ψυχροπολεμικής αντιπαλότητας στα Βαλκάνια: Η περίπτωση του επαναπατρισμού των πολιτικών προσφύγων	459
Χριστίνα Βαμβούρη – Βασίλης Μεσσής	"
Τα σχολεία των Βλάχων της Γρεβενιώτικης Πίνδου. Ελληνόφρονες και ρουμανίζοντες (1859-1913)	470
Μιχάλης Παλάγκας.....	"
Βουκουρέστι – Θεσσαλονίκη – Κάιρο – Αθήνα – Κύπρος – Λουντ: Αντώνης Μυστακίδης Μεσεβρινός, ένας πολύπλευρος Βαλκάνιος	483
Θεοδόσης Πυλαρινός.....	"
Η αξιοποίηση του πολιτισμού στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών και η εφαρμογή της σε ένα διαπολιτισμικό περιβάλλον	499
Νίκος Ρουμπής.....	"
Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του ελληνικού πολιτισμού ως μέσο διαμόρφωσης πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας	505
Δημήτριος Ρούμπος	"
Ο Καθηγητής Γ. Α. Μέγας και η λαογραφική μελέτη της ελληνικής και βαλκανικής λαϊκής αρχιτεκτονικής	513
Μανόλης Γ. Βαρβούνης	"
Οι επιδράσεις του αγιορείτικου πολιτισμού στις παραδουνάβιες χώρες από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως έως τον 19 ^ο αιώνα	527
Κωνσταντίνος Πετράκη.....	"
Η εκπαιδευτική πολιτική του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στα Βαλκάνια κατά τον 19 ^ο αι.	543
Μαρία Λίτινα.....	"

Η διαβαλκανική διάσταση των πολιτισμικών και κοινωνικών αντιλήψεων στο δημοτικό τραγούδι: μία συγκριτική εξέταση της παραλογής «του Νεκρού Αδελφού» Σοφία Ζερδελή.....	552
Ο ποιητής ως προφήτης: παράλληλα μοτίβα στα έργα των Τ. Σεβτσένκο, Α.Κάλβου και Π. Β' Πέτροβιτς-Νιέγος Ανδρί Σαβένκο.....	569
Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες στο ελληνικό μυθιστόρημα του 19 ^{ου} αιώνα. Γιώργος Κωστακιώτης.....	580
Περί του Βουλγαροκτόνου και του καιρού του Μύθος και ιστορία στα μυθιστορήματα της Π. Σ. Δέλτα <i>Για την πατρίδα και Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου</i> Mariya Hristova.....	589
Το αντιστασιακό τραγούδι της περιόδου 1940 – 1944. Ζητήματα ποιητικής και ιδεολογίας Θανάσης Β. Κούγκουλος.....	597
Ταυτότητα/ες του εθνικά και θρησκευτικά «άλλου» στο διήγημα <i>Bir Çocuk Aleko</i> υπό το πρίσμα του ιστορικού και αφηγηματικού χωροχρόνου: δια-πολιτισμική αποδοχή ή ρήξη; Μαρία Δημάση.....	617
Ταξιδεύοντας... στα Βαλκάνια Κατερίνα Μουστακάτου.....	634
Νέες προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ελληνικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου Vojkan Stojičić – Milena Jovanović.....	646
Μέθοδοι έρευνας, παρελθόν και μέλλον στις Νεοελληνικές σπουδές Lia Brad Chisacof.....	654
Η προβολή της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού στα λογοτεχνικά περιοδικά και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης του Ιασίου από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα: Μια πρώτη προσέγγιση Αγγελική Μουζακίτη.....	668
Η ελληνική γλώσσα στο Ιάσιο: παρόν και μέλλον Ευανθία Παπαευθυμίου.....	681

UER PRESS

Str. Vasile Alecsandri, nr. 8, sector 1 , Bucuresti

Tel./ Fax: 021.317.98.73 / 74

e-mail: uersediu@yahoo.com

www.uniunea-elena.ro